

GENDER FENOMENI: ILMIY VA LINGVISTIK ASOSLAR

V.V.Karimova
Qo‘qon DPI

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikdagi “gender” tushunchasini ilmiy va lisoniy kategoriya sifatida tadqiq etilishining tarixiy va zamonaviy qarashlari tadqiqqa tirilgan.

Kalit so‘zlar: integratsiya, differentsiatsiya, maskulin, feminin, gender, biologik jins, grammatik jins, gender ustanovka

GENDER PHENOMENON: SCIENTIFIC AND LINGUISTIC FOUNDATIONS

V.V.Karimova
Kokand SPI

Abstract: This article examines the historical and modern views on the study of the concept of “gender” in linguistics as a scientific and linguistic category.

Keywords: integration, differentiation, masculine, feminine, gender, biological sex, grammatical gender, gender definition

Kirish. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va tilshunoslikda gender tushunchasi keng muhokama qilinmoqda. Gender - bu nafaqat biologik yoki madaniy farqlarga oid atama, balki jamiyatning ijtimoiy konstruksiyasi, tilning o‘ziga xos xususiyatlari va ijtimoiy munosabatlarning aks etish shaklidir. Ushbu maqolada gender masalalari ilmiy tadqiqotlar va tilshunoslik doirasida qanday yoritilgani, til orqali gender stereotiplari qanday shakllanayotgani va jamiyatdagi gender munosabatlariga ta’siri tahlil qilinadi.

Ayol va erkak jinslarining o‘zaro bog‘liq munosabatlariga gender qonunlari va kategoriyalari nuqtai nazaridan yondashish inson mohiyati hamda munosabatlarining xarakterini aniqlash imkonini beradi. Falsafada "butun bilan qism" dialektik bog‘liqligi qonunini to‘g‘ri qo‘llash nafaqat jism va predmetlar, balki tabiat, jamiyat va tirik mavjudotlar mohiyatini tushinishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola gender muammosining nazariy va amaliy jihatlarini falsafiy tahlil qiladi.

Uslubiyat. Maqolada gender munosabatlarini tushuntirish uchun falsafiy va sotsiologik tahlil usullari qo‘llanildi. Shuningdek, xorijiy va mahalliy tadqiqotlar asosida gender nazariyalari, jumladan, maskulin va feminin tushunchalari, gender stereotiplari hamda gender tahlili asosiy metodologik yondashuv sifatida qo‘llandi.

Natijalar. Tahlil natijalariga ko'ra, gender ijtimoiy hayotning muhim kategoriyalaridan biri ekanligi aniqlangan. Gender tushunchasi insonning nafaqat biologik, balki madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini ham ifodalaydi. Genderning lingvistik va ijtimoiy tadqiqotlarda keng qo'llanilishi natijasida ayollar va erkaklarning jamiyatdagi roliga oid an'anaviy stereotiplar tanqidiy baholandi. O'zbekistonda gender tenglik masalasiga oid muammolar aniqlandi va jamiyatdagi ayollar mavqeining rivojlanish tendensiyalari ko'rib chiqildi.

Muhokama. Tarbiyada gender ijtimoiylashuvining ijobiy va salbiy ta'siri hisobga olinadi. Sotsiologlar ijtimoiylashuvning ikki xil ko'rinishi - «passiv ijtimoiylashuv» va «faol ijtimoiylashuv», ya'ni o'zini o'zi anglash g'oyasini kiritdilar. Obyektiv sharoitlar mavjud bo'lib, ular faol ijtimoiylashuvga hissa qo'shadi, neytral va atrof-muhitni o'zgartirishga urinishda hayotiy faoliyat subyekti sifatida harakat qilishga urinishda shaxsning faoliyatiga qarshi turadi. Ijtimoiylashuv mavzusi sifatida yigitlar va qizlar oliy ta'limda mavjud bo'lgan ijtimoiy me'yorlar va madaniy qadriyatlarni o'rganadilar. Ushbu assimilyatsiya oliy ta'limning o'quv jarayonida o'z faoliyatini amalga oshirish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini o'zi anglash bilan birlikda amalga oshiriladi. Ushbu yosh bosqichida muayyan vazifalarni hal qilishda talaba subektivlikni namoyon etadi¹.

Gender tenglik haqida bir qancha hujjatlar chiqarildi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun butunjahon barqaror rivojlanishning 17 ta maqsadining 5-maqsadida Gender tenglik, "Barcha ayollar va qizlarning imkoniyatlarini kengaytirish va gender tengligini ta'minlash" deb belgilangan.

2009-yil 22-dekabrda BMT Bosh Assambleyasining tomonidan qabul qilingan "Taraqqiyot uchun fan, texnologiya va innovatsiyalar tog'risida"gi rezolyutsiyada "Barcha yoshdagi ayollar va qizlarning fan, texnologiya va innovatsiyalardan teng va to'liq foydalanishni gender tengligining kafolat hisoblanadi" deb ta'kidlangan.

Ayollarning ijtimoiy hayotdagi o'рни haqida matbuotda berilgan ba'zi ma'lumotlarga murojaat qilamiz.

Rossiyada olib borilgan tahlil 2021-yili rahbar ayollar 40% ni, umumiy olimlar ichida ayollar 28% ni tashkil qilganini ko'rsatadi. Qozog'istonda esa erkak va ayollarning o'rtacha maosh farqi 21,7% ni tashkil qilgan.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, O'zbekiston olimlari pedagogika, adabiyot, kimyo, biotexnologiya, qishloq xo'jaligi kabi sohalarda faol izlanmoqdalar. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy va gumanitar sohalar rivojida xotin-qizlarimizning ishtiroki salmoqli o'rin tutadi. Ammo, tabiiy fanlar, matmatika, injuring texnologiya, sanoat va qurilish sohalarida nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyoda ayollarning o'рни hamda mavqei u qadar emas.

¹ Sharifzoda Sardorbek O'razboy tabib o'g'li. Gender ijtimoiylashuvi – talaba shaxsini tarbiyalashning omili sifatida. // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar 2023, №12 -B.404-408

Avstraliya, gongkonglik muhojirlar oilasida tugʻilgan Terens Tao juda erta olim sifatida tan olingan, u 15 yoshidayoq dastlabki tadqiqotlarni eʼlon qilgan. 21 yoshida Prinстон universitetida falsafa fanlari doktori, 24 yoshida esa Kaliforniya NASA da Mars kolonizatsiyalanishi dasturi boʻyicha izlanish olib brogan. 18 yoshida Kaliforniya texnologiya instituti bakalavri, 22 yoshida esa Garvard universitetida falsafa fanlari doktori darajasini olgan.

Albatta, bugun faqat faxrlanish bilan chegaralanib qolinayotgani yoq. Bu oʻrinda oʻzbeklar orasida birinchi bor AQSH dagi Kolumbiya universiteti professori boʻlgan yosh olim "Doʻstlik" ordeni sohibasi Aziza Shonazarovani eʼtirof etishning oʻzi yetarli.

Bundan tashqari, gender tenglik masalasida huquqiy, iqtisodiy va madaniy omillar muhim rol oʻynaydi. Demokratik jamiyatlarda gender siyosati inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Biroq, koʻpgina anʼanaviy jamiyatlarda gender tengligi hali ham toʻliq taʼminlanmagan. Gender stereotiplari, oilaviy rollarning anʼanaviy talqini va ayollarning iqtisodiy faolligiga nisbatan cheklovlar ushbu muammoning dolzarbligini oshiradi.

"Mamlakatimizda ilm-fan, taʼlim, sogʻlikni saqlash, sanʼat va madaniyat sohalarida faoliyat olib borayotgan xotin-qizlarni ulusshi 72% foizni tashkil qiladi. 2017-2023-yillarda jami 5238 nafardan 763 tasi (204 tasi 40 yoshgacha) fan doktorlari, 4475 nafar esa (2856 tasi 40 yoshgacha) falsafa doktori (PhD) ayollar ilmiy darajalarga erishdilar. Shulardan 3060 tasi 40 yoshgacha yosh xotin-qizlar ilmiy darajaga ega boʻldilar. Bu esa, ayol-qizlarimiz har tomonlama iqtidorlarini namoyon etishlarida qoʻllab-quvvatlash ahamiyatli va dolzarb ekanini anglatadi".² Oʻzbekistonda gender muammolarini hal etishda davlat va jamoat tashkilotlarining oʻzaro hamkorligi, taʼlim tizimida gender tarbiyasiga eʼtibor qaratish hamda qonunchilik bazasini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Gender masalalarining dolzarbligi shuni koʻrsatadiki, jamiyatda erkak va ayol oʻrtasidagi tenglik faqat qonunlarda emas, balki kundalik hayotda ham aks etishi kerak. Shuningdek, gender masalalarini hal qilishda ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning oʻrni ham beqiyosdir.

Anʼanaviy madaniyatning jinsiylik kontseptsiyasi (jinsga koʻra kamsitish) madaniy Gʻarb kishisi ongiga ajralmas bir tushuncha boʻlib kirdi. Shu tariqa jinsiylikka qarshi kurash BMTning "Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish toʻgʻrisidagi konvensiya"sida (1979) eʼlon qilingan³. Ayollarning teng huquqliligi haqidagi xalqaro hujjatlar yangilik sifatida qabul qilingan boʻlsa-da, "Islom esa bu masalani oʻn toʻrt asr ilgari hal qilgandir. Oʻsha davrda barcha xalqlar ayol jinsiga jirkanish va tahqirlash nazari bilan qarar edi. Ayol kishini mol-mulk tariqasida

² Musurmanova O. Gender tenglik. Book of Abstracts. "WOMEN IN STEM" International Forum, Tashkent, Februaru 13-15, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10643244>

³ Гендер муносабатлари назарияси ва амалиётга кириш. -Тошкент: Ўзбекистон, 2007. -Б.28

oldi-sotdi qiladiganlar, meros sifatida taqsimga soladiganlar ham oz emas. Islom esa birinchi bo'lib ayol kishi ham xuddi erkak kishidek to'laonli insonligini e'lon qildi. Bu ma'no Qur'oni Karimning bir qancha oyatlarida qayta-qayta bayon etildi. Jumladan, Alloh taolo Niso surasida: "Ey odamlar! Sizlarni bir jondan yaratgan va undan uning juftini yaratib, ikkovlaridan ko'plab erkagu ayollar taratgan Robbingizdan qo'rqinglar!" deydi (1-oyat). Demak, odam, inson sifatida erkak va ayol teng, erkakning ayoldan ustunligi yo'q. Payg'ambar sollalohu alayhi vasallam o'z hadislaridan birida: "Ayollar erkaklarning tug'ishganlaridir" deganlar (Termiziy rivoyat qilgan)"⁴. Shu sababdan bizning jamiyatda qadimdan ayollar e'zozlanib kelingan. Gender nazariyasining kiritilishi esa jamiyatda ayollar mavqeining yanada oshishiga sabab bo'ldi. Keyingi yillarda xotin-qizlar ham ijtimoiy hayotda erkaklar bilan baravar ishtirok etmoqda.

Xulosa. Gender tushunchasi ayol va erkaklarning jamiyatdagi o'rnini aniqlash, teng huquqlilikni ta'minlash hamda gender stereotiplarni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gender munosabatlarini falsafiy va lingvistik tahlil qilish jamiyatdagi ijtimoiy tenglikni chuqurroq tushunishga yordam beradi. O'zbekiston sharoitida gender masalalarini hal qilish uchun qonunchilikni mustahkamlash, gender ta'limini rivojlantirish va ijtimoiy ongni o'zgartirish zarur.

Shuningdek, gender munosabatlarini tartibga solishda nafaqat davlat siyosati, balki oilaviy va ijtimoiy institutlarning roli ham muhim sanaladi. O'zbekistonda gender tengligi yo'lidagi islohotlar davom etayotgan bo'lsa-da, jamiyatning ushbu masalaga bo'lgan yondashuvi hali ham to'liq o'zgarish talab qiladi. Gender muammolarini hal qilishda jamiyatdagi barcha qatlamlarning ishtiroki zarur bo'lib, bu jarayonda ta'lim muassasalari, nodavlat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalarining faol roli katta ahamiyatga ega. Kelajakda gender muammolariga oid tadqiqotlarni kengaytirish, xalqaro tajribalarni o'rganish va mahalliy sharoitga mos keluvchi gender siyosatini ishlab chiqish muhim vazifalar qatoriga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmad Leila. Woman and Gender in Islam. New Haven, CT: Yale University Press. 1992.
2. Жумаев А. Гендер ва маданият. "Гендер муносабатлари назарияси ва амалиётига кириш". -Т.: 2007
3. Жумабоев И. Ўзбекистонда фалсафий ва ахлоқий фикрлар тарихидан. - Т.: Ўқитувчи, 1997.
4. Musayeva F. O'zbek tilida jins tushunchasining ifodalanishi. Filol. fan.fasl.d-ri (PhD)...diss.-Toshkent,2019.

⁴ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Иймон. – Тошкент: "Hilol-Nashr", 2020/ -Б.66-67

5. Musurmanova O. Gender tenglik. Book of Abstracts. "WOMEN IN STEM" International Forum, Tashkent, February 13-15, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10643244>
6. Гендер муносабатлари назарияси ва амалиётга кириш. -Тошкент: Ўзбекистон, 2007. -Б.28
7. Меренков А.В. Социология стереотипов. - Екатеринбург: Урал. Унита, 2001
8. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Иймон. - Тошкент: "Hilol-Nashr", 2020/ -Б.66-67